

"את אשר תדר שלם" **למשמעות מאבק יעקב והמלאך**

שלוש פעמים נפגש יעקב עם מלאכים. הפעם הראשונה בצאתו לחרן, בחלום - "ויחלם והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עלים וירדים בו" (בראשית כ"ח, יב¹). הפעם השנייה היא בחזרתו ארצה - "ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים. ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה ויקרא שם המקום ההוא מחנים" (בראשית ל"ב, ב-ג).

הפעם השלישית שיעקב פוגש מלאך היא התמוהה מכולן ודורשת הסבר. כוונתנו לפגישת המאבק של יעקב עם המלאך במעבר יבוק. אמנם הכתוב אומר "ויאבק איש עמו עד עלות השחר", אך דברי חז"ל² שהאיש הוא מלאך ה' קרובים מאוד לפשט, שהרי יעקב ביקש ברכה מ"איש" זה. גם הנימוק לשינוי שמו של יעקב - "כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל" - מרמז, שהמאבק שזה עתה חווה יעקב היה "עם אלהים"³. אף יעקב מתבטא כך: "כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי"⁴.

1. בפרקים שאנו דנים בהם יש הבדל במספור הפסוקים בין הוצאות החומשים השונות. בכל מראי המקומות הלכנו לפי תנ"ך קורן.
2. בראשית רבה, פרשה עז-עח (מהד' תאודור-אלבק, עמ' 910-922) ועוד. אף להושע ברור היה שיעקב נאבק עם מלאך: "וישר אל מלאך ויכל בכה ויתחנן לו" (י"ב, ה). דברי הושע יידונו לקמן, הערה 25.
3. המאבק "עם אנשים" רומז לעימות בין יעקב לעשו (ראה רש"י במקום), וסדר הדברים רומז ש"עם אלהים" קודם ל"עם אנשים", ואכן מאבק יעקב עם המלאך קודם למפגשו עם עשו.
4. בנוסף לאלו יש לציין, כי תגובת המלאך לשאלת שמו - "למה זה תשאל לשמי" - מזכירה תגובה דומה, ואף היא מפי מלאך: תגובת המלאך שנראה למנוח ולאשתו - "למה זה תשאל לשמי והוא פלאי" (שופטים י"ג, יח). ועיין בראשית רבה פרשה עח (מהד' תאודור-אלבק, עמ' 921-922).

א

מפגש זה מופיע בפרשת "וישלח":

וַיִּתֵּן יַעֲקֹב לְבָדוּ וַיֵּאבֶק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשַּׁחַר. וַיֵּרָא כִּי לֹא יָכַל לוֹ וַיִּגַע בְּכַף יָרְכּוֹ וַיִּתְקַע כַּף יָרֵךְ יַעֲקֹב בְּהַאֲבָקוֹ עִמּוֹ. וַיֹּאמֶר שְׁלַחֲנִי כִּי עֲלֵה הַשַּׁחַר וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁלַּחְךָ כִּי אִם בְּרַכְתָּנִי. וַיֹּאמֶר אֵלָיו מָה שְׁמֶךָ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב. וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֹאמֵר עוֹד שְׁמֶךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל כִּי שְׂרִית עִם אֱלֹהִים וְעַם אַנְשֵׁים וְתוֹכֵל. וַיִּשְׁאַל יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הַגִּידָה נָא שְׁמֶךָ וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה תִּשְׁאַל לְשֵׁמִי וַיִּבְרַךְ אֹתוֹ שֵׁם. וַיִּקְרָא יַעֲקֹב שֵׁם הַמָּקוֹם פְּנִיאֵל כִּי רָאִיתִי אֱלֹהִים פְּנִים אֶל פְּנִים וְתִנְצַל נַפְשִׁי. וַיִּזְרַח לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ כְּאִשֶּׁר עֵבֵר אֶת פְּנּוּאֵל וְהוּא צָלַע עַל יָרְכּוֹ. עַל כֵּן לֹא יֵאָכְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת גִּיד הַנֶּשֶׂה אֲשֶׁר עַל כַּף הַיָּרֵךְ עַד הַיּוֹם הַזֶּה כִּי נִגַע בְּכַף יָרֵךְ יַעֲקֹב בְּגִיד הַנֶּשֶׂה

(בראשית ל"ב, כה-לג).

כאמור, עצם העניין אינו ברור. מה לו למלאך, העושה שליחות קונו, להיאבק עם יעקב? מה חטא חטא יעקב שבעקבותיו הוא נקלע למאבק זה? יתרה מזאת, מיקומו של המאבק אינו הולם את סדר הקריאה השוטף. יעקב החל בהכנותיו לפגישה עם אחיו, שלח דורון, חילק את משפחתו ועבדיו לשני מחנות ואף תפילה נשא לאלוהיו, וכעת לא נותר אלא לראות מה יקרה במפגש עצמו. ובעוד הקורא המתוח מדמיין את המפגש ואת תוצאותיו, נכנס הוא לפרשה 'מעולם אחר', שאינה קשורה לנסיבות האמורות ולמפגש הצפוי עם אחיו. מדוע המאבק מסופר בתוך התיאור של מפגש יעקב ועשו?

אף מבוכת הפרשנים רבה בהסבר פרשה זו. רמב"ן טוען, שכל משמעותו של המאבק הוא ברמיזותיו על הקורות את ישראל בעתיד.⁵ רד"ק מעלה את האפשרות שאולי כל המאבק קרה בחלומו של יעקב ולא במציאות הריאלית.⁶

בדברי חז"ל מצינו מי שאומרים כי מלאך זה איננו כי אם שרו של עשו (בראשית רבה, עז, ג מהד' תאודור-אלבק עמ' 912: "ר' חמא בר"ח אמר שרו של עשו היה").

5. רמב"ן בפירושו לבראשית ל"ב, כו.

6. רד"ק בפירושו לתורה, שם. הקדימו כבר הרמב"ם, אלא שהוא אומר זאת ככלל בכל התורה כולה ולא רק במפגש זה שבין יעקב והמלאך: "כבר ביארנו שכל מקום שנזכר ראיית מלאך או דיבורו שאין זה אלא במראה הנבואה או בחלום... וכל ההיאבקות והשיחה הללו במראה הנבואה" (מורה הנבוכים, חלק שני, פרק מ"ב, בתרגומו של 'קאפח). בדרך זו הולך אף רלב"ג בפירושו על התורה. את המבוכה הכללית השוררת בפרשייה זו מסכמת נחמה ליבוביץ, עיונים בספר בראשית, ירושלים תשנ"ב, עמ' 255, במילים קצרות: "עומדים אנו הפעם בפני אחת הפרשיות הקשות שבתורה, פרשה אפופת מסתורין". יש שראו במאבק מתח פנימי השרוי בתוך נפשו של יעקב. ראה, למשל: 'ולק, 'ויתר יעקב לבדו', מים מדליו, ירושלים תשנ"ג, עמ' 107-110; 'צ' עוקשי, 'ויאבק איש עמו - גבולות החזון ופשרו', מגדים כא (תשנ"ד), עמ' 23-27.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מעתה ברור מדוע נאבק הוא עם יעקב, ומעתה אף מתורצת שאלת המיקום, שהרי המאבק עם מלאכו של עשו הנו הכנה למאבק עם עשו עצמו.⁷

ברצוננו להציע גישה אחרת, אשר תסביר את פשר המאבק התמוה של יעקב עם המלאך, ואף את מיקומו. פגישותיו התכופות של יעקב במלאכים רומזות לאפשרות שישנו קשר בין הפגישות כולן, ועלינו לנסות למצוא את הזיקה שבין מפגש אחד לרעהו. על פי זה אולי נוכל להבין אף את המאבק התמוה שאנו דנים בו.⁸ קשה לקבוע מסמרות בהצעתנו בשל אי הבהירות הבסיסית שבפרשה, אך נראה כי ההסבר המוצע פותר כמה קשיים בפרשה.

נעיין תחילה במפגשו הראשון של יעקב עם המלאכים. בחלום הלילה, בצאתו מביתו לחרן, נודר יעקב נדר על תנאי (בראשית כ"ח, כ-כב):

אם יהיה אלהים עמדי
ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבוש
ושבתי בשלום אל בית אבי

אזי⁹ -

והיה ה' לי לאלהים (כנגד "אם יהיה אלהים עמדי")
והאבן הזאת ... יהיה בית אלהים (כנגד "ושבתי בשלום אל בית אבי")
וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך (כנגד "ונתן לי לחם לאכל...").

7. עיין גם בבלי חולין צא ע"ב. בדרך זו הלך גם מ' סבתו במאמרו 'פגישת יעקב ועשו', המעין כ, גיליון ב (תש"ם), עמ' 1-8. לדעתו, מאבק יעקב עם שרו של עשו השפיע על כוונות עשו במפגש עם יעקב, ועל פנייתו לפיוס ולא למלחמה. הבנת גישה זו כמסבירה את פשט הכתובים קשה היא עד מאוד, בעיקר במסר המחשבתי הנעוץ בה. המקרא אינו מכיר כוחות דמוניים הפועלים מחוץ לאלוהות. מלאך עושה שליחות קונו, ולא שליחות אחרים. בספרות חז"ל ודבריהם של הוגי ימי הביניים אמנם מופיעים מוטיבים מעין אלו (כגון בפירושו של הרמב"ן על שילוח השעיר לעזאזל [ויקרא ט"ז, ח] ועל חובת קיום המצוות בחוץ לארץ [דברים ז"א, יח, וכן בויקרא י"ח, כה]), אך אין לראותם כנובעים ישירות מתוך הכתוב. עיין י' קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, ירושלים תש"ך, כרך ב, עמ' 429-431, 439-440; כרך ה, עמ' 428-429.

8. אף כשיעקב בחרן נגלה אליו מלאך בחלום הלילה. אלא ששם נראה שהדברים נאמרו ליעקב מאת הקב"ה עצמו: "ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב ואמר הנני... אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר עתה קום צא מן הארץ..." (בראשית ל"א, יא-יג). קשה להעלות על הדעת שמלאך היה מזדהה בלשון "אנכי האל בית אל". ייתכן שהקב"ה נכנס לשיחה לאחר פניית המלאך. בכל אופן על פי הסברנו אף התגלות מלאך זו תתקשר להתגלויות האחרות. ועיין בהערה 22.

9. לפי פיסוק הטעמים (בחלוקה לפסוקים) נראה כי 'והיה ה' לי לאלהים', מוצב עדיין בתנאי ולא בתוכן הנדר, וכך פירש גם רש"י במקום, אך כאמור, על פי מבנה הצלעות המשולש הברור לעין, נראה כי זהו כבר חלק מנדרו של יעקב, וכך מפרש רמב"ן שם.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שלוש הצלעות שבתנאי ובקיום הנדר, עומדות כנגד שלוש הבטחות שהבטיח ה' ליעקב:

והנה אנכי עמך ("אם יהיה אלהים עמדי")
ושמרתך בכל אשר תלך ("ושמרני בדרך הזה")
והשבתך אל האדמה הזאת ("ושבתי בשלום אל בית אבי").

אם כן, יעקב זוכה להבטחה על הצלחת הליכתו לחרן, והוא מצדו מבטיח כי בשובו, אם אמנם יתקיימו דברי ה', הוא יבנה בית אלוהים במקום האבן שהניח. בקריאה ראשונה נראה כי הנדר הוא משני בסיפור יציאתו של יעקב, אך בשעה שמתגלה אלוהים ליעקב בחרן ואומר לו לשוב לארצו הנדר מוזכר שוב, ולא זו בלבד אלא שהקב"ה מציג את עצמו כאל אשר יעקב נדר לו נדר:

ויאמר שא נא עיניך... אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר עתה קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל ארץ מולדתך (בראשית ל"א, יב-יג).

לאחר חזרת יעקב ארצה, מתמהמה הוא בקיום נדרו, ורק לאחר שהתיישב בשכם אנו שומעים על פנייה מיוחדת מאת ה' שיקיים נדרו:

ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל ושב שם ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך בברחך מפני עשו אחיך (ל"ד, א-ב).

יעקב נענה לפנייה זו, ומצווה לבני ביתו - "הקרו את אלהי הנכר אשר בתככם והטהרו" (קיום של "והיה ה' לי לאלהים"), והוא עולה בית אל ומקים שם מזבח (כנראה קיום של "והאבן הזאת אשר שמת יצבה בית אלהים").

אך עצם פניית אלהים ליעקב בדבר קיום הנדר מעלה תמיהה וטרוניה כלפי יעקב: למה חיכה ומדוע התעכב בשילום נדרו? אף חז"ל במדרשם מותחים ביקורת נוקבת על עיכובו זה של יעקב מתשלום נדרו:

...תדע לך שכן שהרי אבינו יעקב על ידי שאחר נדרו נתבקרה פנקסו... א"ר אבא בר כהנא בשעת עקתא נדרא, בשעת רווחא שיטפא... א"ל הקב"ה: יעקב, שכחת נדרך קום עלה בית אל, לביתו של אל ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך, ואם אין את עושה כן, הרי את כעשו - מה עשו נודר ואינו מקיים, אף את נודר ואינך מקיים (בראשית רבה, פרשה פא, מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 968-973).

ביקורת קיצונית עוד יותר מופנית כלפי יעקב במדרש ויקרא רבה:

אמר ר' שמואל בר נחמן כל מי שהוא נודר ומשהא את נדרו סוף שהוא בא לידי עבודה זרה ולידי גילוי עריות ושפיכות דמים. ממי את למד כולהו? מיעקב אבינו. על ידי שנדר ושהא את נדרו בא לידי כולן. עבודה זרה מניין? דכתיב... 'הסירו את אלהי הנכר'. לידי גילוי עריות מניין? 'ותצא דינה בת לאה...'. לידי שפיכות דמים מניין?

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

'זיהי ביום השלישי...'. ורבנין אמרין כל מי שהוא נודר ומשהא את נדרו סוף שהוא קובר את אשתו. ממי את למד? מיעקב אבינו שעל ידי שנדר ושהא את נדרו קבר את אשתו שנא'¹⁰

(ויקרא רבה, פרשה לז, מהד' מרגליות, עמ' תתנד-תתנה).

ב

השאלה העולה מאליה היא - מתי היה אמור יעקב לקיים את נדרו? מהו הרגע שאותו צריך היה יעקב להגדיר כזמן חזרתו לארץ כנען בשלום?

תשובה לכך מצויה בתיאור מפגשו השני של יעקב עם המלאכים, בשובו מחרן, מיד עם פרידתו הסופית מלבן:

ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים. ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה ויקרא שם המקום ההוא מחנים (ל"ב, ב-ג).

מפגש זה נועד לתחם, בשבילנו הקוראים ובשביל יעקב החוזר לארצו, את גלותו של יעקב בחרן. בהליכתו פוגש הוא מלאכים וכך אף בחזרתו.¹¹ פגישת המלאכים יוצרת מעגל סגור של סיפור הליכת יעקב לחרן, ואמורה להזכיר אף ליעקב את פגישתו הראשונה עם המלאכים ואת נדרו.

הכתוב ממחיש זאת בלשון דומה בשני המפגשים:

ויעקב הלך לדרכו	ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה
ויפגעו בו	ויפגע במקום...
מלאכי אלהים	והנה מלאכי אלהים...
ויאמר יעקב כאשר ראם	וייקץ יעקב... ויאמר...
ויקרא שם המקום ההוא מחנים	ויקרא את שם המקום ההוא בית אל

שני המפגשים והדמיון שבתיאוריהם קובעים את תחומי סיפור יציאת יעקב מביתו ומארצו. וכאמור, כתוצאה מתיחום זה מתעוררת הציפייה מיעקב שישלם כעת את נדרו אשר נדר.

10. בסגנון אחר מופיעים הדברים במדרש תנחומא - "...בא מפדן ארם בתנאין שהתנה עמו הקב"ה לא חיסרו כלום. מה עשה יעקב, התחיל פותח איטליסין. א"ל הקב"ה: שנדרת לפני שכחת? ולא כך אמרת אם יהיה אלהים עמדי - שלא אעבוד עבודה זרה, ושמרני - משפיות דמים, בדרך הזה - מגילוי עריות... כיוון שבא לארץ שכח אותו נדר. אמר הקב"ה חייך באותן הדברים שאמרת לשמרך, בהם אתה נכשל..." (תנחומא, וישלח, ח).

11. כך אף מביא רש"י במקום מדרש: "מלאכים של ארץ ישראל באו לקראתו ללוותו לארץ. מחניים - שתי מחנות: של חוצה לארץ שבאו עמו עד כאן, ושל ארץ ישראל שבאו לקראתו".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

יש לציין כי להליכה לחרון ולשמירת ה' על יעקב בדרכו פנים רבות. יעקב אמנם ברח מעשׂו, אך נפל לידי לבן שרימהו וניצל את תלותו של יעקב בו. ייתכן כי עיקר הבטחת ה' אינה על הגנה מפני עשׂו אלא קשורה לדרכו של יעקב בחרון, להגנה מפני לבן ושאר המזיקים הנפוצים בדרכים. כאמור, פגישת יעקב במלאכים במחניים מתרחשת מיד לאחר הפרדה הסופית מלבן:

ויאמר לבן ליעקב הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יריתי ביני ובינך... אם אני לא אעבר אליך את הגל הזה ואם אתה לא תעבר אלי את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה... וישכם לבן בבקר וינשק לבניו ולבנותיו ויברך אתהם וילך וישב לבן למקומו. ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים... (בראשית ל"ב, נא - ל"ג, ב).

פגישת יעקב במלאכים באה בצמוד וכהמשך לניתוק הגמור שבין לבן ויעקב, כלומר סיפור הליכת יעקב לחרון מסתיים לאחר פרידתו מלבן כשהצלתו של יעקב מלבן ברורה וסופית.

כעת, לאחר שיעקב נפרד וניצל מלבן, לאחר שהסתיים פרק זה בחייו, צריך היה יעקב להודות לאלוהיו ולעשות כאשר נדר: לחזור לבית אל, ולהקים שם את "בית אלהים".

אך לא כך נוהג יעקב: "וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו" - יעקב אינו מבין את פשר פגישתו עם המלאכים, והוא פונה לעסוק בבעיית אחיו המחכה לו עם שובו. שולח יעקב "מלאכים" לעשׂו אחיו, ושוכח את המלאכים שפגש בצאתו ובשובו; מחלק את אנשיו "לשני מחנות", ושוכח את "מחנה אלהים" שפגש לא מכבר. במקום לשלם את נדרו בוחר יעקב בריצוי פני עשׂו, וריצוי זה אכן מנוגד לריצוי הנדרש, לנדר שיש לשלם; עוד אנו מחכים ליעקב שיעשה כאשר אמר "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך" - שומעים אנו על 'מעשרו' של יעקב, אלא שניתן הוא לעשׂו:

ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו. עזים מאתים ותישים עשרים רחלים מאתים ואילים עשרים. גמלים מיניקות ובניהם שלשים פרות ארבעים ופרים עשרה אתנת עשרים ועירם עשרה (ל"ב, יד-טז).

מה לנו ולפירוט מדוקדק זה, שהוא מיותר ובלתי מובן? נראה שנועד להבליט את מנחת יעקב מכל אשר נתן לו האלוהים, מנחה המיועדת לעשׂו, ולהעמידה כנגד המעשר המובטח. אף דברי יעקב מביאים להשוואת מנחתו למעשר המצופה; מול "וכל אשר תתן לי", יעקב מפציר בעשׂו שייקח את מנחתו - "כי חנני אלהים וכי יש לי כל".

זאת ועוד, יעקב עצמו, בחוסר הבנתו, משווה את מפגשו עם עשׂו למפגש עם אלוהים:

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ויאמר יעקב אל נא אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי כי על כן ראיתי
פניך כראת פני אלהים ותרצני...¹² (ל"ג, י-א).

בהקשר שלנו, תפילתו הפנה של יעקב, תפילה היוצאת מעומקא דליבא, לפני המפגש
עם עֶשׂו נשמעת מעט אירונית:

ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק ה' האמר אלי שוב לארצך ולמולדתך
ואיטיבה עמך. קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך כי במקלי
עברתי את הירדן הזה ועתה הייתי לשני מחנות... כי ירא אנכי אתו פן יבוא והכני
אם על בני. ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים אשר לא
יספר מרב (בראשית ל"ב, י-ג).

יעקב מתפלל ל"ה' האמר... שוב לארצך", אולם לצד אמירה זו אמר ה' דברים
נוספים:

אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר עתה קום צא מן
הארץ הזאת ושוב אל ארץ מולדתך (בראשית ל"א, ג).

בו במקום שאמר ה' ליעקב שיחזור לארצו, הזכיר לו אף את הנדר. אך יעקב מזכיר
בתפילתו את דברי ה' על אודות השיבה בלבד. אמנם "ואתה אמרת היטב איטיב
עמך", אך אנו תמהים על יעקב, השכח שגם הוא הבטיח דבר מה? מדוע הנדר חשוב
כל-כך עד כדי הזכרתו בפנייה זו אל יעקב - נבין בהמשך.

ביטויים רבים בפרשה מחדדים את הפער שבין ריצוי פני עֶשׂו לריצוי הנדרש -
ריצוי פני אלוהים. הזכרנו כבר את ה'מלאכים' ששלח יעקב ואת ה'מחנות' שעשה;
ברצוננו לעמוד על ביטויים נוספים, המזכירים פרשה המספרת על מפגש בין אדם
ואלוהיו. לאחר חטא העגל מתקיים דו-שיח בין משה והקב"ה:

...ואתה אמרת ידעתך בשם וגם מצאת חן בעיני. ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך
הדעני נא את דרךך ואדעך למען אמצא חן בעיניך... ויאמר פני ילכו והניחתי לך
(שמות ל"ג, יב-יד).

ביטויים דומים מצויים בפרשתנו, בסיפור המפגש בין יעקב ועֶשׂו:

בדברי יעקב	בדברי משה
ואשלחה להגיד לאדני	את אשר תשלח עמי
ואתה אמרת היטב איטיב עמך	ואתה אמרת ידעתך בשם
למצוא חן בעיניך	אמצא חן בעיניך
אכפרה פניו במנחה ההלכת לפני	ויאמר פני ילכו והניחתי לך

12. "כראות פני אלהים... מה פני אלהים 'ולא יראו פני ריקם', אף את ולא יראו פניך ריקם"
(בראשית רבה, פרשה עח; מהד' תאודור-אלבק, עמ' 931).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ומלבד הביטויים הדומים: בשתי הפרשיות מודגש בהבלטה יתרה עניין מציאת החן. במשה אנו קוראים:

...וגם מצאת חן בעיני. ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הדעני נא את דרךך ואדעך למען אמצא חן בעיניך... ובמה ידע אפוא כי מצאתי חן בעיניך... גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני (שמות ל"ג, יב-יז)

ואף בדברי יעקב חוזר ונשנה ביטוי זה:

...ואשלחה להגיד לאדני למצא חן בעיניך... ויאמר למצא חן בעיני אדני... ויאמר יעקב אל נא אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מיד... ויאמר למה זה אמצא חן בעיני אדני...

בפרשה שבספר שמות משה מבטא יותר מכול את ההתקרבות המרבית האפשרית בין אדם לאלוהיו. זו פרשה שכל כולה אומרת מפגש ייחודי בין הקב"ה ומשה. והניגוד כמו עולה מעצמו, בין דברי משה המבקש להתקרב אל אלוהים - "ואדעך" - ובין יעקב המבקש לפגוש את עשו אחיו - "אדני ידע" (ל"ג, יג), בין "אדני" המשמש בדברי משה בלשון קודש (ל"ד, ט) ובין דברי יעקב שבהם הביטוי הוא חול.¹³ נראה שברקע השוואה זו ניצב נדרו של יעקב על אודות הפגישה שיקיים גם הוא עם אלהים: "והיה ה' לי לאלהים... יהיה בית אלהים".¹⁴

13. "באותה שעה שקרא יעקב לעשו 'אדוני', אמר לו הקב"ה אתה השפלת עצמך וקראת לעשו אדוני ח' פעמים, חייך שאני מעמיד מבניו שמונה מלכים קודם לבניך, שנאמר: 'אלה המלכים אשר מלכו' (בראשית ל"ו, לא) " (בראשית רבה וישלח פרשה עה יא; מהד' תיאודור אלבק עמ' 891).

14. העיר לי מו"ר הרב יעקב מדן, שביטויי יעקב מזכירים מאוד עמידה של אדם לפני קונו, ופרשה זו היותה מקור פורה לפייטני סליחות אשר שאבו ביטויים רבים מתוך דברי יעקב לעשו. הנה לדוגמה הסליחה שנתחברה למנחת יום הכיפורים, ובה משמשים ביטויים רבים הלוקחים מריצוי יעקב את עשו (לרוב בפסוקי החתימה של הבתים):

"... מחלה פניך לעת מנחת ערב ומצפה כופר כי אמר אכפרה פניו במנחה... ורצה שיחתם כשה אחת מן הצאן מן המאטים ממשקה ישראל למנחה... וראה כי טוב מסתופף בשערי רחמיך ויקח מן הבא בידו מנחה... ברב רחמיך אמרי האזינה ה' הגיגי בינה, ואם נא מצאתי חן בעיניך אלהי קדם מעונה, ולקחת מנחתי מידי אשר הִבַּאת לך בתחינה... ותמיד עומד על משמר ומצפה לעת ערב מנחת ערב כי אמר אכפרה פניו במנחה... אם בשמאל דחיתו קרבהו בימין, בא לשחר פניך ויקח מן הבא בידו מנחה... יהיו נא אמרינו לפניך לרצון, ותערב מנחתנו כשה אחת מן הצאן מן המאטים... כבד פה וערל שפה וישלחו בני ישראל בידו מנחה" (ר' מרדכי בר' שבתי ארוך, המאה השלוש עשרה. הסליחה נאמרת בקהילות שונות דווקא ביום כיפור קטן, בשינויים מעטים מהסליחה המקורית. עיין מחזור ליום הכיפורים, מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תש"ל, עמ' 633-635).

כך גם בסליחות לערב ראש השנה (חיברה יואל בר יצחק הלוי בן המאה ה-12. ראה: סדר הסליחות כמנהג פולין, מהד' גולדשמידט, ירושלים תשכ"ה, עמ' עו): "תשורה אין בידי להביא

ג

עתה נבחן את מאבק יעקב עם המלאך במעבר יבוק. בשל הברכה שניתנה ליעקב בסיומו של המפגש יש הרואים בו דבר חיובי, שבא לעודד את יעקב ערב מפגשו עם עשו. אך פירוש זה זונח את תחילת הסיפור, וממילא את עיקרו. בראש ובראשונה יש לזכור כי המלאך נאבק עם יעקב מאבק ארוך - "עד עלות השחר" - מאבק שלא קל היה להכריעו. זאת ועוד: בסיומו של מפגש כוחני זה, לצד הברכה, יעקב יוצא צולע על ירכו, וזו גם מסגרת הסיפור: "וַיֵּאבֶק אִישׁ עִמּוֹ... וְהוּא צָלַע עַל יִרְכּוֹ".

מלאך עושה שליחותו, ומאבק המלאך עם יעקב מאבקו של אלוהים הוא - "כי שרית עם אלהים". כפי שאמרנו, בדיוק ברגע שבו אנו מצפים שיעקב יקיים את נדרו, שולח הוא מלאכים לעשו. לאחר תפילתו לה', כשאנו מצפים שיתעשת ויזכר בנדרו אשר נדר, שולח לו הקב"ה מלאך שנועד להזכירו ולהוכיחו על הנדר. אין טעם לומר ליעקב דברים מפורשים, שהרי בזה ייעלם חלק מהותי מקיום הנדר. יעקב צריך להודות ולקיים את נדרו מתוך מוטיבציה פנימית ורגש טבעי, ולא מתוך ציווי וכפייה. כשם שיעקב נדר באופן ספונטני בעת צרתו, כך הוא מחויב לקיים את נדרו. המלאך רק רומז ליעקב - בכך שנאבק עמו ולא אפשר לו לחצות את הנחל - להמשיך במפגשו עם עשו, כאומר: הלוא שכחת דבר מה לפני שאתה עובר ונפגש עם עשו!¹⁵

המפגש עם המלאך נועד להזכיר ליעקב את מפגשו הראשון עם המלאכים, שבעקבותיו נדר את נדרו; בשני המפגשים הכתוב מדגיש את זמן הפגישה:

המפגש הנדר (כ"ח, י-יח)	המאבק (ל"ב, כב-לב)
ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש	והוא לן בלילה ההוא במחנה
והנה מלאכי אלהים עלים וירדים בו	וַיֵּאבֶק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלֹת הַשַּׁחַר
וישכם יעקב בפקר	ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל
ויקרא את שם המקום ההוא בית אל	ויקרא יעקב שם המקום פניאל

לפני / תמורתה תכון תפילתי ותחנוני / קח נא את המנחה ההולכת לפני / וידעו כל העם הזה כי אתה ה'". על התרפסותו של יעקב בפני לבן והביטויים החריגים בפרשה זו עיין: א' נחמני, "אכפרה פניו במנחה... אולי ישא פני", שמעתין 96 (תשמ"ט), עמ' 5-8.

15. "כשהלך יעקב לארם נהרים מה כתיב שם: 'וַיֵּדֶר יַעֲקֹב נֶדֶר', השיבו על כל דבר ודבר. הלך ונתעשר ובא וישב לו ולא שילם את נדרו, הביא עליו את עשו ובקש להורגו. נטל ממנו כל אותו דורון, עזים מאתיים, לא הרגיש. הביא עליו המלאך ורפש עמו ולא הרגיש, שנאמר 'יותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו'... ונעשה צולע. כיוון שלא הרגיש באת עליו צרת דינה... כיוון שלא הרגיש באת עליו צרת רחל שנאמר 'ותמת רחל ותקבר'... אמר הקב"ה עד מתי יהא הצדיק הזה לוקה ואינו מרגיש באיזה חטא לוקה, הריני מודיעו שנאמר: 'ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל ושב שם'... לא הגיעוך הצרות האלו אלא על שאיחרת את נדרך' (תנחומא, וישלח, ח). לפי מדרש זה, לא רק מאבקו של יעקב עם המלאך קשור לאי קיום הנדר, אלא אף שאר הצרות שבאו עליו מרגע חזרתו ארצה נועדו להזכיר לו את הנדר.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שתי הפגישות מתקיימות בלילה, לאחר שיעקב לן, והסיפור ממשיך למחרת, בבוקר, כשהשמש זורחת. בשני המקרים מסתיים הסיפור בקריאת שם למקום בעקבות המפגש.

אך יותר מכול, תוכן מפגש-מאבק זה אמור להזכיר ליעקב את מפגשו הראשון במלאכים ואת נדרו. המלאך נענה לבקשת יעקב "לא אשלחך כי אם ברכתני", אך את תוכנה של הברכה לא מצאנו מפורש בכתובים. פשט הדברים, ששינוי השם של יעקב לישראל איננו הברכה עצמה, שהרי הדברים כתובים בנפרד זה מזה:

ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל. וישאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך ויאמר למה זה תשאל לשמי ויברך אתו שם (ל"ב, כח-כט).

המשפט "ויברך אתו" בא לאחר המשפט "לא יעקב יאמר עוד שמך" ובנפרד ממנו. מהו, אם כן, תוכנה של הברכה?

שינוי השם של יעקב לישראל נזכר שוב, לאחר שיעקב נענה לדבר ה' ומקיים את נדרו:

וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו. ויאמר לו אלהים שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ויקרא את שמו ישראל. ויאמר לו אלהים אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלצין יצאו. ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ. ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו (בראשית ל"ה, ט-יג).

הפרשנים רואים בשינוי שם זה חזרה על השינוי שכבר נעשה, אלא שהפעם הוא נעשה בידי הקב"ה בכבודו ובעצמו ולא על ידי שליח - המלאך. הסבר זה דורש בירור: מדוע אין די בשינוי השם הראשון, או לחילופין, מדוע אין להסתפק בשני ויש להקדים לו שינוי שם על ידי מלאך?¹⁶ הבעיה גדלה בשל ההתעלמות המוחלטת בעת שינוי השם השני מן השינוי שכבר נתבצע על-ידי המלאך.

ייתכן שאין כאן סיפור נוסף אלא חזרה על שקרה כבר. כותרת הפסקה מחזירה אותנו, הקוראים, להתגלות שכבר התרחשה בעבר, וכאן המקרא מספר אותה - "וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם". מלבד ההתגלות שסופרה זה עתה, שבה

16. רד"צ הופמן מעלה אפשרות מעניינת - "ויקרא שמו ישראל", בא להדגיש שרק עכשיו נתקיים עצם שינוי השם, בעוד שהודעת המלאך שלמעלה לא הייתה אלא הודעה מוקדמת". הבעיה בפירוש זה כי אין ולו רמז בכתובים שאמנם המלאך רק מודיע על אודות שינוי השם; מפשטות הפסוקים עולה כי המלאך ממש משנה את שמו. עיין בהקשר זה בפירוש רש"י, ל"ב, כט. סיכום הדעות השונות שבשינוי השם הכפול מצוי במאמרו של עמוס פריש "לא יקרא שמך עוד יעקב", בשדה חמ"ד ח (תשל"ד), עמ' 461-464.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הצטווה יעקב לשלם את נדרו, הייתה עוד התגלות כששב יעקב מפדן ארם. לאור כותרת זו ניתן להניח שאין כאן כפילות וחזרה על שינוי השם, אלא נזכרת כאן שוב אותה התגלות קודמת שהייתה במעבר יבוק במאבק עם המלאך.

פרטים אחדים מאששים רעיון זה: אף כאן שינוי שמו של יעקב צמוד לברכה, ממש כשם שבמפגש עם המלאך במעבר יבוק בירכו המלאך ולא רק שינה את שמו.

זאת ועוד, תיאור הפסוק את שינוי השם מעורר בעיה: "ויאמר לו אלהים שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ויקרא שמו ישראל". מה משמעות הפתיחה "שמך יעקב"? הפסוק נקרא ביתר קלות ובבהירות יתרה ללא צמד מילים אלו.¹⁷ אם אמנם הכוונה לשינוי השם הקודם אזי לשון הפסוק מתבררת, שהרי במפגש הקודם היה זה דו-שיח בין יעקב למלאך - "ויאמר אליו מה שמך ויאמר יעקב. ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל..." - וכעת, כשהתורה שבה ומספרת את שאירע במעבר יבוק, מופיע ציטוט של הדו-שיח, שבו "שמך יעקב" המופיע בתחילה רומז לתשובת יעקב עצמו על שאלת המלאך "מה שמך".

אף בסיום הקטע מופיעה לשון חריגה - "ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו". אם הכוונה למלאך, העולה למעלה בסיום המפגש, הדברים מתיישבים יפה. מלאך ה'עולה' בסיום שליחותו מצאנו במקומות נוספים.¹⁸

לשון דומה של עליית אלוהים לאחר דבריו לאדם מצאנו במקום נוסף במקרא:

ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך... וברכתי אתה וגם נתתי ממנה לך בן... ויפל אברהם על פניו ויצחק ויאמר בלבו הלבן מאה שנה ילד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד. ויאמר אברהם אל האלהים לו ישמעאל יחיה לפניך. ויאמר אלהים אבל שרה אשתך ילדת לך בן וקראת את שמו יצחק... ויכל לדבר אתו ויעל אלהים מעל אברהם (בראשית י"ז, טו-כב).

לאחר ששרה צוהקת לשמע בשורת לידת הבן, מופיעה תוכחה מגולה.¹⁹ כאן תוכחה זו נעדרת, אך לשון "ויעל מעליו" מצביע על מעין הפניית עורף של אלוהים אל האדם שאָתו דיבר. כך כאן, הביטוי מופיע לאחר הוויכוח הסמוי המתחולל בין אברהם ובין קונו, האומנם יולד יצחק.

17. "ויאמר לו אלהים לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך". ואכן כך הנוסח בתרגום השבעים ("שמך לא ייקרא עוד יעקב" וגו').

18. כגון בהתגלות המלאך למנוח ולאשתו: "ויהי בעלות הלהב מעל המזבח השמימה ויעל מלאך ה' בלהב המזבח" (שופטים י"ג, כ).

19. "ותצחק שרה בקרבה לאמר אחרי בלתי היתה לי עדנה ואדני זקן. ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי. היפלא מה' דבר למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן" (בראשית י"ח, יג-יד).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לשון דומה מצאנו במקום נוסף, בסיום ה'וויכוח' בין הקב"ה ואברהם בנוגע להשמדת סדום - "וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקמו" (בראשית י"ח, לג). ואמנם גם שם סיום זה מהווה סיום לוויכוח בין אדם ואלוהיו, לסיום מאבק, וייתכן שלשון זה מורה על סיום התמודדות, כביכול, בין שווים. אם אמנם האזכור השני של שינוי השם אינו אלא סיפור על השינוי שכבר אירע תוך כדי המאבק, אזי לשון "ויעל מעליו" ברורה.

יתרה מזאת, ויכוחו של אברהם בנוגע להשמדת סדום, נעשה אף הוא אל מול מלאך ולא לנגד אלוהים.²⁰ כך עולה מן הפער שנוצר בקריאת הפרשה -

"וישא עיניו וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו... ויקמו משם האנשים וישקפו על פני סדום ואברהם הלך עמם לשלחם. וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עשה... ויפנו משם האנשים וילכו סדמה ואברהם עודנו עמד לפני ה'. ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע... וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקמו. ויבאו שני המלאכים סדמה בערב..." (בראשית י"ח-ט).

רק אם נפרש כי "וילך ה'" מתייחס לאחד המלאכים, אזי הפסוקים נהירים: שלושה מלאכים באו לאברהם, האחד נשאר להתדיינות עם אברהם בנוגע להשמדת סדום, והשניים האחרים ממשיכים בדרכם סדומה!²¹

על פי זה, שוב, לשון "וילך ה'" מתייחס אל מלאך ולא אל אלוהים, כפי שאצלנו לשון "ויעל מעליו" מתייחס למלאך ולא לאלוהים.²²

בדרך זו תובהר בעיה נוספת: מיד לאחר השינוי (השני) של שם יעקב נאמר:

20. בדרך זו פירש רשב"ם, בראשית י"ח, כ.

21. העיר לי ידידי תני פיינטוך, שהן אצלנו והן בהתגלות המלאכים לאברהם משתמשת התורה בלשון זהה - "וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בַּלַּיְלָהּ מִמְרָא... וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו" (י"ח, א-ב); "וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב עֹד" (ל"ה, ט), ומלאך זה מוגדר כ'איש' - "ויאבק איש עמו" (ל"ב, כד). לשון היראות מוסבת פעמים רבות במקרא דווקא על מלאך (למשל שמות ג', ב; שופטים ו', יב; י"ג, ג).

22. החסרון בהסבר זה הוא שם ה' המופיע בפרשיית סדום, ולא שם אלוהים - כפי שמופיע בהחלפת שמו של יעקב. קשה יותר לומר על שם ה' שכוונתו למלאך, אך גם זאת מצאנו. בוויכוח אברהם ואלוהים בנוגע להולדת יצחק מופיע שם אלוהים, ובשל הפסוק "ויעל אלהים מעל אברהם" (בראשית י"ז, כב) דומני שכדאי לבחון האם אין מדובר אף שם בדו-שיח עם מלאך.

כינוי מלאך בשם ה' נפוץ במקרא, למשל בפגישת גדעון והמלאך (שופטים ו'), בפגישת יהושע והמלאך ביריחו (יהושע סוף פרק ה' ותחילת פרק ו'; ראה פירוש רד"ק שם) ובהתגלות המלאך למשה בסנה (שמות ג', לפי פירוש רשב"ם).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ויצב יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו מצבת אבן ויסך עליה נסך ויצק עליה שמן.
ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו שם אלהים בית אל
(בראשית ל"ה, יד-טו).

לכאורה, פעולות אלו של יעקב נעשות פעמיים, באותו המקום וברציפות, שהרי לפני שינוי השם כבר קראנו על קיום נדרו של יעקב - "ויבן שם מזבח ויקרא למקום אל בית אל כי שם נגלו אליו האלהים בברחו מפני אחיו" (ל"ה, ז). מדוע יעקב מקים שוב מצבה, ומה ערך יש לקריאת שם למקום שזה עתה נקרא באותו השם (בית אל)?²³

על פי הסברנו, לאחר הקמת המזבח וקריאת השם מצטטת התורה את שינוי השם, שהתבצע כבר על-ידי המלאך. ולאחר הציטוט, כשחוזרת התורה לתיאור המאורעות, היא מזכירה לנו 'היכן אנו עומדים' ברצף הסיפור - בהקמת המזבח ובקריאת שם למקום. אין כאן מצבה נוספת, ויעקב אינו חוזר שנית על נתינת השם 'בית אל' למקום, אך מתוך שהפסיקה התורה בעניין אחר חוזרת היא על המאורעות האחרונים.²⁴

לאור דברים אלו - ובעיקר בשל עצם החזרה הנראית מיותרת על שינוי השם, ואי אזכורו של שינוי השם הראשון, ולו ברמז, בעת שינוי השם השני - נראה לומר שפרק ל"ה מזכיר את שכבר אירע בפרק ל"ב, במאבק יעקב והמלאך.²⁵ בהמשך נסביר מדוע בכל זאת מפצלת התורה מפגש אחד לשני סיפורים.

אם כך, יודעים אנו אף את תוכנה של הברכה שבירך המלאך את יעקב (כפי שמופיע בפרק ל"ה), והיא מתמקדת בהעברת ברכת אברהם - ברכת הזרע וברכת הארץ. הפעם הקודמת ששמע יעקב ברכה זו, והיא הפעם היחידה ששמעה מפי הקב"ה, הייתה ביציאתו לחרון, בחלום הסולם. שם גם נדר את נדרו. ממילא כשיעקב

23. עיין בהערה 25. בהסבר דברי הושע העלינו השערה שקריאת 'בית אל' למקום עודנה בתוך האזכור של מאבק יעקב והמלאך ומתייחסת למעבר יבוק.

24. דרך זו מצויה רבות במקרא, כגון בשמות ו' י-ב; ל. וראה פירושי רש"י ורשב"ם שם.

25. ייתכן כי רמז לכך, ששתי הפרשיות מדברות על מאורע אחד, מצוי בדברי הושע (ל"ב, ד-ה): ".... ובאונו שרה את אלהים. וישר אל מלאך וכל בכה ויתחנן לו בית אל ימצאנו...". הושע מתאר את המאבק עם המלאך, ואומר שהדבר אירע בבית אל, והרי שינוי השם בידי הקב"ה נעשה בבית אל ולא מאבק יעקב והמלאך?! לדברינו הבעיה מתיישבת. איננו רוצים להיכנס לבעיית שם המקום, נסתפק בהערה כי אם אמנם "ויקרא יעקב את שם המקום... בית אל" מתייחס למקום שבו שינה ה' את שמו לישראל (כלומר במעבר יבוק), אזי בהחלט ייתכן שיעקב אינו נותן את השם "בית אל" כשם גאוגרפי לשטח מסוים, אלא כהצבעה על המזבח שנבנה שם, וייתכן כי יעקב קורא לכמה מקומות שונים "בית אל", ממש כשם שאנו אומרים "בית כנסת". עיין בהקשר זה קויפמן (לעיל, הערה 7), כרך ו, עמ' 134-136. על הנושא כולו עיין גם י' ברמן, 'ארבע מצבות יעקב - יסודן בבסיס אחד', מגדים יג (תשנ"א), עמ' 9-23.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שומע את הברכה היוצאת מפיו של המלאך, אמור הוא להיזכר מיד בפעם הקודמת ששמע ברכה זו ובנדר שנדר בעקבותיה.

ד

מדוע אם כן אין יעקב מקיים את נדרו מיד עם חזרתו ארצה? מה עומד מאחרי מאבק זה שבין המלאך, שליח ה', ובין יעקב על זמן קיום הנדר?

חז"ל עמדו²⁶ על כפילות הלשון ביציאת יעקב מביתו לחרן -

ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה (בראשית כ"ח, י).

פשט הדברים הוא, שאמנם בהליכת יעקב לחרן קיימים שני פנים - עצם היציאה מבאר שבע, מביתו, כבריחה מעשן הרוצה להרגו, וההליכה חרנה כדי לשאת אישה ממשפחת אברהם ולהמשיך את התרבות והמורשת שמנחיל אברהם לבניו אחריו. שני הפנים מופיעים בדברי רבקה ויצחק, כשכל אחד מדגיש פן אחר:

ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדל ותשלח ותקרא ליעקב בנה הקטן ותאמר אליו הנה עשו אחיך מתנחם לך להרגך. ועתה בני שמע בקלי וקום ברח לך אל לבן אחי חרנה. וישבת עמו ימים אחדים עד אשר תשוב חמת אחיך... למה אשכל גם שניכם יום אחד (כ"ז, מב-מה).

לעומתה, אומר יצחק לבנו דברים אחרים:

ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אתו ויצוהו ויאמר לו לא תקח אשה מבנות כנען. קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך. ואל שדי יברך אתך ויפרך וירבך... ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגריך אשר נתן אלהים לאברהם (כ"ח, א-ד).

רבקה מדגישה את הריב המשפחתי, הפרטי, שבין יעקב ועשן, ואילו יצחק משלח את יעקב כחלק מההבטחה הכוללת, כחלק מהקמת עם חדש הנושא על דגלו את ערכי אברהם. יעקב מצדו הולך לחרן עם שני הדגשים, על כתף אחת נושא הוא את שליחות אמו - הברחה מביתו אשר בבאר שבע, ועל כתף שנייה נושא הוא את שליחות אביו - ההגעה לחרן ולקחת אישה ממשפחת אברהם.²⁷

אלא שחשש יש, שבשל המצוקות הספציפיות שבכל שעה יישכח העיקר, והטפל

26. בראשית רבה פרשה סח, ו, ורש"י במקום.

27. ייתכן ששניות זו ממשכה עם יעקב לכל אורך דרכו בחרן, וכביטוי של שני פנים אלו נושא הוא אף שתי נשים, את רחל שהתאהב בה על שפת הבאר כהמשך לברחה מעשן, ואת לאה, האישה המיועדת לו (הבכורה, זו העתידה להיקבר עם יעקב במערת המכפלה), שתבנה את עיקר בית ישראל.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

יתפוס לו מקום של כבוד. ברור, שהדגש העיקרי האמור ללוות את יעקב במסעו, הוא המשכיותה של משפחת אברהם, והוא נעוץ במבט הכולל, הרואה את השינוי העצום שהוא זרעו אחריו עומדים לחולל בעולם התרבותי והרוחני. כדי להשיג זאת צריך יעקב לנסות ולהשתחרר מן הבעיות המשפחתיות הספציפיות.

הפער שבין שני הדגשים בא לידי ביטוי בחלום יעקב ובנדרו, אך שם מועד יעקב. הדגשנו כבר לעיל, כי נדרו של יעקב בנוי בצורה מקבילה לחלוטין להבטחת ה', אך שינוי אחד יש, והוא שינוי בולט. אל מול דברי ה' - "והשבתוך אל האדמה הזאת", אומר יעקב - "ושבתי בשלום אל בית אבי". הקב"ה מבטיח ליעקב את ברכת הארץ והזרע, ובאותו ההקשר אומר "אל האדמה הזאת", הדגש הוא על החזרה לארץ ישראל, להמשך קיומה של משפחת אברהם. יעקב מצדו, מתעלם לחלוטין מהבטחת הארץ והזרע, ומתמקד בשיבה "אל בית אבי", החזרה למשפחה, ללא שנאת עשו. בעוד הקב"ה מדגיש את הפן הכללי, ההיסטורי שבהליכת יעקב לחרן, יעקב מתלבט בעיקר בשאלה המשפחתית הספציפית, יחסו עם אחיו. מוקד העניין בא לידי ביטוי בשאלת החזרה לארץ או למשפחה. ממילא משמעותית ביותר השאלה מתי יקיים יעקב את נדרו - כשישוב בשלום למשפחתו לאחר ריצוי עשו ומפגשו עם הוריו, כפי שאמר בנדרו, או אולי יפנים יעקב את הייעוד הגדול אשר בפניו הוא ניצב, ויבין שעליו לקיים את נדרו ברגע שהוא חוזר לארץ ישראל.

יעקב ממשיך בדרכו, ואינו מקיים את הנדר עם שובו ארצה. הוא מחכה ככל הנראה למפגש עם הוריו, לאיחוד המשפחתי המחודש. בזה מתעלם יעקב מן הייעוד שעליו ליטול על עצמו. הקב"ה שולח מלאך שייאבק אתו ויזכיר לו את ברכת הארץ והזרע. זהו מאבק חינוכי שמטרתו להעביר ליעקב את ההסתכלות הכללית, המשמעותית יותר; אך יעקב אינו מבין וממשיך בהכנות למפגש עם עשו ולאחיחי הקרע המשפחתי. לבסוף, רגע לפני שיבת יעקב למשפחתו, פונה הקב"ה בפירוש ליעקב ומבקש מפורשות את קיום הנדר לפני האיחוד המשפחתי; קיום "אל האדמה הזאת" כדברי הקב"ה, ולא "אל בית אבי" כדברי יעקב.

אם גם עתה לא יפנה הקב"ה מפורשות ליעקב ויצוהו על נדרו, יקיים הנדר רק לאחר שוב יעקב למשפחתו ובזה ייכשל המסר החינוכי ליעקב על ייעודו הכללי.

בצמוד לקיום הנדר מופיע פסוק שבמבט ראשון נראה כלא שייך לפרשה כלל:

ותמת דברה מינקת רבקה ותקבר מתחת לבית אל תחת האלון ויקרא שמו אלון
בְּכוֹת (בראשית ל"ה, ח).

כבר רש"י תמה: "מה עניין דבורה בבית יעקב?" המדרש (בראשית רבה, פרשה פא, ה, מהד' תאודור-אלבק, עמ' 976-977) מקשר זאת למיתת רבקה עצמה - "באה ליה בשורתא שמתה אמו". גם אם לפי פשוטו של מקרא נזכרה כאן רק מיתתה של

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מינקת רבקה, מכל מקום נזכרת כאן פרידה של יעקב מאמו או מפן מסוים הקשור בה. בראייה סימבולית, בקיום הנדר של יעקב לפני המפגש המשפחתי מתנתק הוא סופית מאספקט ההליכה לחרון הקשור באמו, כלומר הבריחה מעשו. שליחות רבקה מתה בתודעת יעקב, ומפנים הוא את שליחות אביו, ההליכה בעלת המסר הכללי. ואכן, בולט מאוד היעדרה של רבקה ממפגש יעקב עם הוריו - "ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע הוא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק" (ל"ה, כז). ייתכן כאמור, שרבקה מתה עוד לפני בוא יעקב, אך גם פרט זה ראוי לו שייכתב²⁸ בהקשר שלנו, ייתכן שהתורה מדגישה את חזרת יעקב ליצחק, עם הפן שמבטא יצחק - ייעודו הכללי של יעקב בהמשכות משפחת אברהם, ונזנח הפן של רבקה, ההתמודדות המשפחתית הפרטית.²⁹

ה

מעשה ברור גם מדוע מפצלת התורה את מפגש יעקב עם המלאך, ואינה כותבת את תוכן הברכה אלא לאחר קיום הנדר. רושם המאבק צריך להישאר כמאבק. בראש

28. העדר פגישת יעקב עם אמו כה בולט, עד כי יש מדרשים המשלימים את החסר; עיין בספר היובלים (א' כהנא [מהדיר], ספרים חיצוניים, א, ירושלים, פרק ל"א עמ' רפב), המספר כי רבקה מקבלת את פני יעקב בנה. אף לשונה של הברכה שאנו שומעים עליה רק לאחר קיום הנדר, מזכיר מאוד את ברכתו של יצחק ליעקב בצאתו לחרון. יצחק בירכו "ואל שדי יברך אתך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים. ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך, לרשתך את ארץ מגריך אשר נתן אלהים לאברהם" (בראשית כ"ח, ג-ד). ובברכה הצמודה לשינוי השם אנו שומעים "ויאמר לו אלהים אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלצין יצאו. ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחרין אתן את הארץ" (ל"ה, יא-יב).

הביטויים הדומים "אל שדי", "ויפרך וירבך" - "פרה ורבה", "והיית לקהל עמים" - "גוי וקהל גוים יהיה ממך" וההדגשה של נתינת הארץ גם לזרעו - כל אלה מקנים לשתי הברכות מבנה ואופי דומה (מעבר לעצם היותן ברכות ארץ וזרע, המובטחות לאבות פעמים מספר). דומה שאף כאן נזקק הקב"ה ללשון הברכה של יצחק ומשתמש בה כדי להדגיש ליעקב את שליחותו של יצחק - הפן הכללי וההיסטורי הקשור במישרין לברכות אלה.
29. מעניין לבחון על פי פירושונו קטע ממגילת קוהלת:

"אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים. כי בא החלום ברב ענין וקול כסיל ברב דברים. כאשר תדר נדר לאלהים אל תאחר לשלמו כי אין חפץ בכסילים את אשר תדר שלם. טוב אשר לא תדר משתדור ולא תשלם. אל תתן את פיך לחטיא את בשרך ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא למה יקצף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידך. כי ברב חלמות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא" (ה', א-ו).

קוהלת מזהיר כאן מפני נדר שאינו משולם, הוא אומר "כי האלהים בשמים ואתה על הארץ" ("והנה סלם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה"), קוהלת מדבר בערבוביה על נדרים וחלומות, ולבסוף אף על מלאך אשר בא להעניש על אי קיום הנדר.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ובראשונה יעקב יוצא ממאבק זה "צלע על ירכו" ולא מבורך. בהקשר זה, הברכה היא משנית, ונועדה 'רק' להזכיר ליעקב את ייעודו הכללי, ההיסטורי, כלומר לרמוז לו על דבר קיום הנדר. מקומה הבסיסי של הברכה הוא רק לאחר קיום הנדר, לאחר שיעקב מבין את משמעות חייו וייעודו, אלא ש'נצרך' הקב"ה לברך את יעקב עוד קודם בשל התעלמותו של יעקב מפן זה אשר בחייו. תיאור הברכה בצורה מפורטת ייכתב במקומו הראוי, מיד לאחר קיום הנדר. וכך מסופר על הברכה בשעה שנאמרה בפועל (במאבק עם המלאך), אך תכניה נזכרים במקום שבו אמורה הייתה להיאמר, לאחר קיום הנדר, לאחר קיום "אל האדמה הזאת" ולפני "ושבת... אל בית אבי".

על פי הסברנו, כל התגלויות המלאכים קשורות זו בזו. בראשונה נודר יעקב את נדרו, שם מתגלה המתח שיעקב שרוי בו, בין הברחה מעשו ובין ההליכה חרנה לצורך המשך קיום הייעוד של משפחת אברהם. (בחרן נגלה אליו מלאך המזדהה כאל שאליו יעקב הפנה את נדרו, ואומר לו לשוב לארץ ולקיימו.³⁰) בחזרתו פוגש יעקב מלאכים ומשמעות המפגש אתם היא תיחום יציאת יעקב לחרן וחזרתו ארצה, וממילא חובת תשלום הנדר. ואף המאבק השלישי עם מלאך ה' נועד לרמוז ליעקב את חובת קיום הנדר עם חזרתו לארץ כנען, למרות שעדיין לא פגש את הוריו.

לאור דברינו תובהר נקודה נוספת. בסיום המאבק אנו שומעים על איסור אכילת גיד הנשה, כ'זכר' למאבקו של יעקב עם המלאך שבסופו יצא "צלע על ירכו". מדוע מאבק זה כה חשוב שיש לזכרו עד סוף כל הדורות? מה משמעותו של המאבק לדורות הבאים אחרי יעקב?

אם אמנם המאבק בא להזכיר ליעקב את נדרו, כלומר לחנכו לייעודו הכללי ולהעלותו, מעבר לקשייו האישיים עם אחיו שרוצה להרגו, אל עבר תודעת חיים נעלה יותר, אזי ברורה משמעות המאבק לדורות כולם. זהו מתח מתמיד שעם ישראל שרוי בו, בין ההבטחות והייעוד הנשגב, ובין המציאות היום-יומית, שבעיקר בזמן הגלות טופחת על פני העם שוב ושוב. איסור אכילת גיד הנשה מזכיר לעם כי למרות צרותיו הרי הוא בעל ייעוד נשגב בעולם.³¹

30. עיין הערה 8.

31. ייתכן גם, כי "גיד הנשה" בנוי מהשורש נ-ש-י, שאחד ממשמעותיו שכחה, ואף זה משתלב בדיוננו שהרי כל המאבק על שכחת יעקב את נדרו בא. זאת ועוד, כל הציוויים המופיעים בספר בראשית קשורים לברית הכללית בין אדם לאלוהיו (או בין יהודי לאלוהיו): כך הציווי של "פרו ורבו", כך ברית המילה, ולפי הדברים שלנו, כך גם באיסור אכילת גיד הנשה, המשתלב בשאר ציוויי הספר: זיכרון האדם את ייעודו בעולמו.